

RİO KONFERANSI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Yrd. Doç. Dr. Adalet B. ALADA
Dr. Ergun GÜRPINAR
Arş. Gör. Sevim BUDAK

Çevre sorunlarının, uluslararası boyutta ele alınması, tartışılması ve ortak çözümler arama çabalarıyla birlikte dünya kamuoyunun değişmeyen gündemi haline gelmesi henüz daha çok yenidir. Önemli ilk girişim Birleşmiş Milletler örgütüne 5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında Stockholm'de gerçekleştirilen "İnsan Çevresi Konferansı" dır. 113 ülkenin çağrılı olduğu toplantıda yerleşme ve çevre sorunlarına dair 86 bildiri sunulmuştur. Dünya toplumlarının o günün koşulları içinde Doğu-Batı ya da gelişmiş-gelişmemiş gibi ideolojik ve iktisadi kriterlere göre ayrımı ve buna bağlı olarak sergilenen farklı yaklaşımlarına rağmen bu konferansta ilk kez çevre hakkı, ortak sorumluluk kavramları ile birlikte ekonomik ve toplumsal gelişmenin çevreyi koruma ve geliştirmenin ön koşulu olduğu vurgulanmış, kalkınma ve çevre korumasının birlikte yürütülmesinin gerekliliği savunulmuştur. Bu düşünce ve kavramların yer aldığı konferansın 26 maddelik deklarasyonunda daha sonra somut biçimde yaygın uygulamasını gördüğümüz bir ilke olarak ulusal ve uluslararası düzeyde kurumsallaşmaya gidilmesi önerilmiştir. Ayrıca eylem planında yer alan Çevre Yönetimi başlığı altında ulusal ve uluslararası düzlemde çevrenin korunmasına ve iyileştirilmesine ilişkin amaçların saptanması ve planlama önerilerinin yapılması; çevre koşullarının değerlendirilmesi ve bunlara ilişkin destekleyici mekanizmalar olarak eğitim, örgütlenme, teknik işbirliği gibi konulara değinilmiştir. (1)

Çevre sorunlarının oldukça geniş bir çerçevede içinde ve yüksek bir katılımı tartışıldığı Stockholm Konferansı, Birleşmiş Milletler Çevre Programı Örgütünü (UNEP) kurulması, Çevre Fonu oluşturulması ve 5 Haziran'ın Dünya Çevre Günü olarak kabul edilmesi kararlarıyla kapatılmıştır.

(1) U.N. Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm 5-16 June 1972, New York, 1973.

Stockholm Konferansı'nın Etkileri:

1972 Stockholm Konferansı'ndan bu yana gelişen dünya çevre hareketine baktığımızda öncelikle **toplumsal çevre bilincinin** dünyanın her yerinde yoğunlaştığına tanık oluyoruz. Ülkelerin farklı kültürel özelliklerine göre bu hareketlerin de farklı kimlikler kazandığı görülmektedir. Sanayileşmiş batı toplumlarında 1970'li yıllarla yaygınlaşan alternatif toplumsal hareketlerin ⁽²⁾ içinde kaynak bulan ve çok yönlü oluşumlara dönüşen çevreci hareket, en çarpıcı örneğini eski F. Almanya'da Yeşiller Partisi ile sergilemiştir. Türkiye'de ise konu ile ilgili gönüllü kuruluşların sayısal artışı ve 1980'li yıllar sonrasında çevresel politik kararlara karşı özellikle büyük kentlerde gösterilen toplumsal tepkiler çevresel sorunların ağırlaşmasına da bağlı olarak belirli düzeyde bir bilincin oluşumuna işaret etmektedir. Bunun yanında Çevre kavramına yer veren ilk Hükümet Proqramınının 1974'de açıklanması ⁽³⁾, çevre sorunlarına dair ilk kapsamlı yayınının 1975 yılında yayımlanmış olması ⁽⁴⁾, bu zaman dilimi içindeki hareketliliğe dikkat çekicidir.

Stockholm Konferansı'nın en belirgin özelliği hemen tüm ülkelerde ulusal çevre mevzuatlarının ve buna bağlı kurumsal yapının oluşum sürecini başlatmış olmasıdır. Hatta bir değerlendirmeye göre; "Konferans dünyayı kurtarmadı, ama geriye bıraktığı çevre bakanlıklarından ve çevre mevzuatından ibaret "bürokratik miras" zengin ülkelerin kendilerini temize çıkarmalarına yardımcı oldu" ⁽⁵⁾. 1978'de Çevre Müsteşarlığı'nın kuruluşu, 1982 Anayasa'sında Çevre ile ilgili düzenleme, 1983 tarihli Çevre Yasası'nın çıkarılışı ve buna ilişkin düzenlemelerin hazırlanması, bu tesbiti, sözleşmeyi imzalayan bir ülke olarak, Türkiye için doğrulamaktadır. Ancak ortaya çıkarılan kurumsal ve hukuki yapının işlevselliği tartışılabilir.

Konferans iktisadi ve politik etkilerinden de öte hiç değilse ilk adımda fiziksel anlamda çevre kirliliğinin sınır tanımazlığı dolayısıyla ortaya çıkabilecek tehlikelere karşı uluslararası işbirliği girişimlerini sözleşmeler, teknik ve diğer yardım mekanizmalarıyla koruyucu tedbirleri sağlamakta etkin olmuştur.

1972'den Rio Konferansı'na kadar konuyla ilgili en önemli uluslararası gelişme 1984 yılında Birleşmiş Milletler'in isteği ile gelişmiş, gelişmemiş, kalkınmakta olan tüm dünya ülkelerinden uzmanların bağımsız bir kurul olarak oluşturduğu Dünya Çevre ve Gelişme Komisyonu ve hazırladıkları 'Ortak Geleceğimiz' adlı rapordur ⁽⁶⁾. Gelişmiş ve gelişmeye muhtaç ülkelerde "çevre ve kalkınma" ilişkilerinin ortak noktalarını bulup çıkararak ve kabul edilebilecek ölçüler-

(2) Bkz. Necmi Zekâ, *Alternatif Hareket*, 1985, İstanbul: Metis yay.

(3) Refet Erim, "Türkiye'de Yasama-Yürütme ve Yargı'nın Çevre Yaklaşımları", *İnsan Çevre Toplum*, (Haz. R.Keleş), 1992, Ankara: İmge yay., s. 270

(4) Fehmi Yavuz-Ruşen Keleş, *Çevre Sorunları: Genellikle ve Ülkemiz Açısından*, 1975.

(5) *The Economist*, June 13 th., 1992, s. 43.

(6) Bkz. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, *Ortak Geleceğimiz*, TÇSV. yay. (t.y.)

deki asgari gelişmişlik düzeyindeki toplulukların ihtiyaçlarının karşılanması için bile dünya kaynaklarının artık yeterli olmadığını ortaya koyan bu rapor, "sürdürülebilir kalkınma" kavramını hareket noktası edinmiştir. Sürdürülebilir kalkınma ile, "bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılama gücünden ödün vermeyen ilerleme" (7) anlatılmak istenmektedir. Raporda kısaca kalkınmanın gelecekte de sürdürülebilir olması için kıt kaynakların nesiller arasında adaletli paylaşımı önerilmekte, bunun için gereksiz lüks tüketim eleştirilmekte, kalkınma adına yapılan rasyonel olmayan eylemlerin acilen önlenmesi önerilmektedir. Bu amaçla büyüme kalitesini (gerekse değiştirerek) belirleme, kaynak tabanının korunması ve zenginleştirilmesi, nüfus kontrolü, yeniden kazanabilen, kirlenmeyen ürünler sağlayan teknolojinin kullanımı, risk yönetiminin, sorumluluklarının güçlendirilmesi, karar alma aşamasında çevre ve ekonomiyi bütünleştirme ve geniş halk katılımını sağlama ile uluslararası işbirliğini güçlendirme önerileri getirmektedir.

"Gelişmiş ülkeler bu raporda toplumun yaşam standartları ve buna bağlı tüketim alışkanlıklarının mutlaka değişmesi gerekliliğini gördüler, ancak bu durum onların liberal ekonomileri için kolay kabul edilebilir değildi. Az gelişmiş ülkeler ise mutlaka nüfus kontrolü yapmak zorunda olduklarını ve ilerlemek için daha önce ileri ülkelerde denenmiş garantili yöntemleri kullanamayacaklarını farkettiler. Böylece bu raporu kalkınmalarına karşı yazılmış kabul ettiler" (8).

II. Dünya Çevre Zirvesi; Rio de Janeiro 1992; Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı

Birleşmiş Milletler'e üye ülkeler, insanlığın karşı karşıya olduğu çevre sorunlarının global yapısının, yani iklim değişikliği, ozon tabakasının incelməsi, sınırlarını hava ve su kirliliği, okyanus ve denizlerin kirliliği gibi sorunların halinde tüm ülkelerin katılımını ve her düzeyde ortak eylem programları gerektirdiği inancından yola çıkarak Aralık 1989'da (Karar No: 44/228) Rio Konferansının düzenlenmesi kararını almışlardır. Oluşturulan bir Hazırlık Komitesi ile çalışmalar başlatılmış, yapılan değerlendirme toplantılarına ve araştırmalara Türkiye, Çevre Bakanı başkanlığında ilgili kuruluşların temsilcilerinden oluşturulmuş bir ulusal komite ile katılmıştır (9).

Rio Çevre Konferansı 1-2 Haziran 1992 tarihleri arasında yapılan ön hazırlık

(7) *ibid.*, s. 30;473.

(8) A. Müezzinoğlu, "Çevre Zirvesi-Rio de Janeiro 1992" Çevre ve Mühendis, Haziran 1992, özel sayı, s.4

(9) Burada; konferansa katılan Çevre Bakanı Sn. C. Akyürek'in TBMM'de yaptığı bilgilendirme konuşmasının metninden yararlanılmıştır. Bir ara not olarak belirtmek gerekirse, ulusal komitenin oluşumu ile ilgili çeşitli birimlerin rahatsızlıklar bulunmaktadır. Toplumun üniversite, özel sektör, yerel yönetim, kadın gençlik araştırma kurumları gibi çeşitli katmanlarının Rio hazırlıklarına çağrılmadıkları açıklanmıştır. Böylelikle, sunulan Türkiye çevre raporunun toplumsal konsensüsü sergilemediği ve daha çok politik ağırlıklı bir belge olduğu yönünde değerlendirmeler mevcuttur. (A. Bilen, "Rio de Janeiro Dünya Çevre Zirvesi", İSO Dergisi, Haziran 1992, s. 17; A. Müezzinoğlu, *op.cit.*, s. 5)

lık çalışmalarının ardından 3 Haziran 1992 günü çalışmalarına başlamış ve 64 Devlet Başkanı, 46 Hükümet Başkanı ve 8 Başkan Yardımcısı ile çok sayıda ilgili delegenin katılımı ile 14 Haziran 1992 günü sona ermiştir. Konferans 5 temel konuda oluşmuştur:

- İklim Değişikliği Sözleşmesi
- Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi
- Rio Deklerasyonu
- Gündem 21
- Ormanların Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Prensipler Listesi

İklim Değişikliği Sözleşmesi;

Amaç, iklim değişikliğine sebep olan karbondioksit ve diğer sera gazı emisyonlarının azaltılması ve bu amaçla alınacak tedbirler için gelişmekte olan ülkelere finansman kaynağı ve teknoloji transferleri sağlanmasıdır. Ayrıca, sözleşmede her ülkenin havaya ulaşan gaz miktarının 1990 yılı düzeyinde tutulması öngörülmüştür.

İklimi etkileyebilen zararlı gazların büyük bölümü dünyanın kuzey yarımküresinde yer alan sanayi ülkelerinden havaya ulaşmaktadır. Örneğin dünya nüfusunun sadece %5'inin yer aldığı ABD'nin dünya gayri safi hasılası içindeki payı % 25, üretim faaliyetleri için dünya enerji kaynaklarından yararlanma payı % 25, tek başına atmosferdeki kirleticilik payı ise % 22'dir. Bunun yanında bir güney ülkesi olan Hindistan dünya nüfusunun %16'sı ile toplam enerjinin % 3'ünü kullanırken, dünya gayri safi hasılasına katkısı % 1, kirleticilik payı ise % 3'ü geçmemektedir⁽¹⁰⁾. Bu çarpıcı farklılığa rağmen ortak gelecek kaygısıyla oluşturulan platform çevresinde gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelere konuyla ilgili alınabilecek tedbirler için mali destek sağlanmasında gelişmiş ülkeler görevli sayılmaktadır. Sözleşme Türk tarafınca imzalanmamıştır. Gerçekte gelişmekte olan ülke özellikleri arzeden Türkiye'ye sözleşme kapsamında sanayileşmiş ülkeler kategorisinde yer verilmiştir. Bu husus, Türkiye için pek çok açıdan sakınca getirmektedir. En başta endüstriyel faaliyetlerine getireceği sınırlılık ve diğer gelişmekte olan ülkelere yapılacak yardımlarda yükletilmek istenen mali külfetlerdir. Ayrıca kirlilik sınırına ilişkin 1900 yılı kriterinin adil olmadığı, burada ülkelerin nüfus, yüzölçümü, orman ve sulak alan varlıkları gibi parametrelerin dikkate alınmasının gerekliliği ileri sürülmüştür.

Sözleşme 153 ülke ve Avrupa Topluluğu tarafından imzalanmıştır ve 1 yıl süre ile imzaya açık kalacaktır. Bu süre zarfında Türkiye'nin ikna edici yaklaşımları ile sanayileşmiş ülkeler tanımlamasından sıyrılarak, sözleşmeye taraf ol-

(10) Time, June, 1, 1992, s. 36-7.

masının uzun vadede akılcı olduğu düşünülmektedir. Konuyla ilgili bilimsel çalışmaların sergilendiği olası tehlikeler bunu gerekli kılmaktadır. Örneğin, iklim kuşaklarının kuzeye kayarak Akdeniz Bölgesindeki Türkiye gibi ülkelerin çoraklaşacağı, alçak alanların sulara gömüleceği, büyük göçlerin başlayacağı tehlikeleri dikkate alınmalıdır ⁽¹¹⁾.

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi;

İkinci konuyu Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi oluşturmuştur. Sözleşme, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde biyolojik kaynakların korunmasını; bu kaynaklara yönelik tehditlerin önlenmesini, biyolojik ve genetik kaynakların izinsiz kullanımını önleyici yönde tedbirler getirilmesini ve bu amaçlarla alınacak tedbirler için gelişme yolundaki ülkelere yeni ve ek finansman kaynağı temin edilmesini ve teknolojik transferin sağlanmasını hedeflemiştir. Ayrıca bitki, hayvan ve mikroorganizmalar üzerinde yapılacak araştırmaların ve koruma tedbirlerinin ekosistemi bozmayacak şekilde düzenlenmesini öngörmektedir.

Konferansın en ihtilafli konusu olan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'ni ABD imzalamamıştır. Bu durum, gelişmemiş ülkelerin tepkilerin yol açmıştır. ABD'nin sözleşmeye itiraz etmesindeki gerekçelerin başında sözleşmenin biyolojik çeşitlilik yanında biyoteknoloji konusunu da kapsamaması olmuştur. Çünkü bir çok gelişmekte olan ülkenin genetik kaynaklarının ve bitki özlerinin sanayileşmiş ülkelerin özellikle ilaç sanayii için değerli hammadde kaynağı olduğu bilinmektedir. Sözleşme, bir ülke şirketinin bir başka ülkedeki biyolojik kaynakları kullanarak bir biyoteknolojik buluş geliştirilmesi halinde elde edilen değerin her iki ülke arasında paylaşılmasını öngörmektedir. ABD ise bu maddenin fikri mülkiyet haklarının ihlali anlamına geldiğini ileri sürerek karşı çıkmaktadır ⁽¹²⁾. Bunun yanında sözleşmenin mali hükümleri daha önce gelişmekte olan ülkeler tarafından hazırlanmıştı. Buna göre oluşturulacak fonunun kaynaklarının ne kadar olacağı ve nereye harcanacağı konusunda bütün imzacı devletlere ki, az gelişmiş ülkelere de maddi katılımları nisbetinde değil gelişmişlerle eşit söz hakkı tanınmasını öngörmektedir. Kısaca ABD patent konuları ve biyolojik kaynakların korunması ve geliştirilmesi için gelişme yolundaki ülkelere mali yardım sağlanması amacıyla oluşturulacak finans mekanizmasının uygulamada fonksiyonel ve başarılı olamayacağı görüşünü savunmuştur. Bu endişeler Japonya ve İngiltere tarafından da paylaşılmıştır. Sözleşme İklim Değişmesi Sözleşmesi'nde olduğu gibi gelişmiş-gelişmemiş ülke ayrımına yer vermemiştir.

Biyolojik çeşitlilik bakımından tüm Avrupa'da 12000 civarında bitki türü olmasına karşın Türkiye 9000 çeşit bitki türüne sahiptir ve bunların 3000 tanesi

(11) Bkz. Y. Atakan, "World Population Growth, Energy Demand and Increasing CO2 Emissions towards Global Warming Estimation of CO2 Contribution of Turkey", in *Industrial Air Pollution*, NATO-ASI, vol. 31., (A. Müezzinoğlu M.E. Williams, eds.), 1992, Springer-Verlag.

(12) *The Economist*, June, 13 th 1992, s. 85.

sadece Türkiye'de yetişen türlerdir. Avrupa'da yaşayan 150 memeli hayvan türünün 120'si ülkemizde yaşamaktadır. Dolayısıyla zengin kaynaklarının korunmasına, izinsiz kullanımının önlenmesine ve gerektiğinde mali kaynak-teknoloji transferinden yararlanabilmek için bu sözleşme, konferansın 164 ülkesi ve Avrupa Topluluğu ile birlikte Türkiye tarafından da imzalanmıştır.

Rio Deklerasyonu

Konferansta kabul edilen Rio deklarasyonu hem çevre hem de kalkınma konularında ülkelerin birbirleriyle ve yerküre ile ilişkilerini düzenleyen 27 temel ilkedен oluşmuştur. Deklarasyon, daha önce 16 Haziran 1972'de Stockholm'de kabul edilen BM İnsan Çevresi Konferansı Deklarasyonunu teyid ederek "yeni ve tarafsız global bir ortaklığın kurulabilmesi için devletler, toplumun kilit sektörleri ve insanlar arasında yeni işbirliği düzeylerinin yaratılması hedefiyle bütün toplumların kendi ilgi alanlarını dikkate alan global çevre ve kalkınma sistemini koruyan uluslararası anlaşmalar için çalışarak; dünyanın birbirinden ayrılmayan ve bir bütün olan doğasını tanıyarak" ilkelerini düzenlemiştir. (Bkz. Ek Rio Deklarasyonu metni).

Ülkesel koşullarımız açısından deklarasyon ilkelerinin değerlendirilmesinde önceliklerimizi bir kaç noktada yoğunlaştırabiliriz.

Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye çevre sorunlarını mevcut ve sürdürülebilir kalkınma hakkı çerçevesinde hayat standartlarının eşitliği, yoksulluğun giderilmesi gibi rasyonel iktisadi ve sosyal politikalar çerçevesinde ele almalıdır. Bugünün kaynaklarını daha iyi ve akılcı değerlendirerek gelecek kuşaklara yaşanabilir bir çevre bırakılabilmesi sağlıklı ve yeterli sanayileşme potansiyeline bağlıdır.

Deklarasyonun 10. ilkesi ulusal düzeyde çevre sorunlarıyla ilgili olarak devlet-birey ilişkilerini yönlendirmektedir. Burada kamu otoritelerinin çevreye ilişkin her düzeyde sahip oldukları tüm bilgilere bireyler tarafından ulaşılmasında engelsiz bir açıklık ilkesinin uygulanmasını, bu yolla kamu duyarlılığı ve katılımının mümkün olabileceğine dikkat çekilmektedir. Sorun ülkemiz açısından önem arz etmektedir. Yapısal bir özelliğimiz olarak gelenekselleşmiş devlet-birey ilişkilerimizde hakim olan kapalılık ulaşılamazlık, kopukluk her alanda aşılması gerekli önemli bir tarihsel ve toplumsal sorumluluk konusudur. Diğer düzenlerde olduğu gibi çevre sorunlarında da bu durum yapısal bir araz olarak ortaya çıkmaktadır. Yakın geçmişte yaşanan Çernobil çevre felaketinin ardından Türk kamu otoritelerinin gösterdiği duyarsız ve belirsiz davranışlar toplumda güvensizlik ve kargaşa ortamına sebep olmuş, alınması gerekli idari ve toplumsal tedbirler zamanında ve yerinde sağlanamamıştır (*). Oysa çevresel sorunlar

(*) Bu ve benzeri olayların yakın zamanda ardarda oluşumu günümüzde çevresel kriz yönetimi olgusunun yerel ve ulusal düzenlerde tartışılmasına yol açmıştır.

devletle birey arasındaki ilişkilerde aracı rolünü üstlenecek sivil örgütlenme birimlerinin varlığına olanak sağlayabilecek potansiyel konulardır. Uluslararası ortak bir yönlendirme aracı olabilecek konferans deklarasyonunda yer alan bu ilkenin iyi değerlendirilmesi özelde çevre sorunlarında, ve daha uzun dönemli düşünüldüğünde genel olarak tüm sosyo-politik hayatın gelişimine de katkı sağlayabilecek bir çabaya dönüştürülebilir. Çevreyle ilgili mevcut olan kamu otoritelerinin gerek kendi iç örgütlenmeleri gerek bireysel ve sivil örgütlenmelerle olan dış ilişkileri bakımından açık ve esnek bir yapıya kavuşturulmalarına hem kurumsal hem de mantalite bazında önemle ihtiyaç duyulmaktadır.

Rio Deklarasyonunun 20,21 ve 22. ilkeleri dünyada son on yıl içinde tanık olduğumuz toplumsal hareketlerin, akımların etkilerini yansıtmaktadır. Bunlar kadın, gençlik, yeşil barış ve yerel olan her şeyi zenginleştirme konularında oluşturulan topluluk inisiyatifleriyle yönlendirilmektedir. Çevre sorunlarının hallinde oluşturulması amaçlanan kamusal duyarlılık alanının önemli yapı taşları olan bu kesimlerin çevre yönetiminde en etkin rolü üstlenmeleri doğaldır. Konferansın son iki gününde gerçekleştirilen zirve toplantısında Türk Başbakanının tebliğinde de kadın ve çocuk öğeleri önemle vurgulanmıştır.

Ayrıca deklarasyonunun tüm ilkelerinde hakim olan ana düşünce global çevre ve kalkınma sorunlarında ulusal yapıların kendi iç katmanlarında sağlanacak iletişim ve işbirliği yanında uluslararası düzende de bilgilendirme, işbirliği ve sorumluluk gerekliliğinin altı çizilerek sağlıklı bir dünya geleceği için ortaklık ruhu yaratılmaya çalışılmaktadır.

Gündem 21

Deklarasyon ilkelerinin uygulama belgesi olan Gündem 21, 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara uzanan dönemde ve devamında kalkınma ve çevre konularının uluslararası boyutta bütünleşmesini amaçlayan bir eylem planıdır. Aslı 800 sayfalık bir rapor olan Gündem 21'e ilişkin bilgilerimiz henüz kendisine ulaşamadığı için 40 sayfalık orijinal özet metni ile bakanlığın resmi açıklamalarından, iç ve dış basın kaynaklarından edinilmiştir. Gündem 21 başlıca, 4 temel bölümden oluşmuştur. Her bölümün uygulama programlarına ait hedef, faaliyetler ve eylem mekanizmaları tanımlanmıştır.

Birinci bölümü sosyal ve ekonomik boyutlar alanı oluşturmaktadır. Ana başlıklarını ise:

- geliştirmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınmalarının hızlandırılması için uluslararası işbirliği
- yoksulluk,
- tüketim kalıpları,

- demografik hareketlilik,
- halk sağlığı,
- Yerleşme alanlarının geliştirilmesi,
- kalkınma politikalarının üretilmesidir.

Bu bölüm kapsamında ele alınan konulardan gelişmekte olan ülkelere sağlanacak yeni ve ek finansman kaynakları sorunu konferansın en ağırlıklı tartışma odağını oluşturmuştur.

Gelişen ülkelerde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması yatırımların artmasına bağlıdır. Oysa söz konusu ülkelerin bir çoğu geride bırakılan 10 yıl boyunca tüm mali kaynaklarını borç ödemelerini karşılamak için dışarıya transfer ettiler. Bu ülkelerin Gündem 21'i uygulayabilmeleri için 1993-2000 yıllarını kapsayan dönemde tahmin edilen yıllık ortama gider miktarı 600 milyar dolardır. Bu miktarın yıllık 125 milyar doları gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkeler ve uluslararası finans örgütlerince temin edilecektir. Halen gelişmekte olan ülkelere sağlanan dış yardım tutarı 55 milyar dolardır. Geriye kalan 475 milyar dolar ise ülkelerin kendi bütçelerinden karşılanacaktır. Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere yardım amacıyla Official Development Assistance (ODA)'ya sağladıkları katkıyı gayri safi milli hasılanın % 07'si oranına yükseltmeleri uzun tartışmalar yaratmıştır. Gelişmekte olan ülkeler bu orana 2000 yılına kadar ulaşılmasını talep ederken ABD ve Japonya hedef yılı belirlenmesinden yana olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Gündem 21'de gelişmekte olan ülkelere ekonomilerinde gerçekleştirilmesi düşünülen iyileştirmeler için bazı tedbirler gösterilmiştir. Faizlerin kararlı hale getirilmesi, döviz kurlarının değişken olması, tasarrufların canlandırılması, mali açıkların azaltılması, uluslararası iktisadi ortamın istikrarlılığı ve öngörülebilirliği için teşvik edilmelidir. Bu ülkeler katı bürokratik uygulamalarının yarattığı engelleri kaldırmalı, özel sektörü teşvik etmeli, girişimciliğin gelişmesine yardımcı olmalıdır.

Ticaret ve finans önermelerinin tahmini maliyeti de aşağıdadır:

- Resmi Gelişme Yardımı (ODA)'nın gelirleri GSMH'nin % 07'sine yükselmesiyle ikiye katlanacaktır. 55 iken 110 milyar dolar olacaktır.
- 1985-1989 döneminde gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirlerindeki azalışlarının karşılanması 8.7 milyar dolarlık bir maliyet getirmektedir.
- Ticari antlaşmalar için yapılan idari harcamalar yıllık 30 milyon dolara mâl olmaktadır. Bu senelik 7.5 milyon dolarlık bir artış ifade etmektedir.
- Alt yapıdaki büyüme yıllık 100 milyon dolara mâl olmaktadır.
- Makro ekonomik politikaların işbirliğinin yıllık 50 milyon dolarlık bir

maliyeti vardır.

Gündem 21'de gösterilen hedeflerin gerçekleşmesi büyük ölçüde finansman sağlanmasına bağlıdır. Bunun için aracılık yapacak fon mekanizmaları da şunlardır:

- Uluslararası Kalkınma Kurumu (IDA)
- Bölgesel Kalkınma Bankaları
- Global Çevre Fonu (GEF)

GEF gelişmiş ülkeler tarafından oluşturulan ve gelişmekte olan ülkelerin global çevre sorunlarının çözümünde kullanmaları amacıyla mali katkı sağlamayı amaçlayan uluslararası bir fondur. Yönetimi Dünya Bankası, BM Çevre Programı (UNEP) ve BM Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yürütülmektedir. 1991 yılında kurulan GEF'in toplam parasal imkanları 3 yıllık pilot dönem için yaklaşık 1.4 milyar dolardır. GEF imkanlarından uluslararası suların korunması, iklim değişikliği ve bio çeşitliliğin korunması konularında hazırlanan projelerin desteklenmesi amaçlanmaktadır. Türkiye GEF kapsamında hem yardım alan hem de katkı sağlayan ülke pozisyonundadır.

Gündem 21'in ikinci bölümü kalkınma için kaynakların korunması ve yönetimine ayrılmıştır. Burada fiziki ve teknik bazda çevre korunması, arazi kaynaklarının planlanması ve yönetimi, ormansızlaşma, çölleşme ve kuraklıkla mücadele, tarım, biyolojik çeşitliliğin korunması, bioteknoloji, okyanuslar, deniz ve kıyı alanlarının korunması, tatlı su kaynaklarının korunması, toksit kimyasallar ve tehlikeli atıkların yönetimi ve bunlarda yasa dışı trafiğin önlenmesi, katı atıklar ve radyoaktif atıkların yönetimini içermektedir.

Üçüncü bölüm etkin sosyal grupların rolünün güçlendirilmesine ayrılmış ve burada kadınlar, gençler, yerel halk, sivil örgütler, yerel otoriteler, işçiler ve ticaret birlikleri, iş ve endüstri çevresi, bilim ve teknoloji çevresi, çiftçiler gibi örgütsel gruplara yer verilmiştir.

Uygulama mekanizmalarının tanımlandığı dördüncü bölümde gelişme yolundaki ülkelere sağlanacak finansman kaynakları ve teknoloji transferinin yanı sıra bilim, eğitim ve öğretim, sürdürülebilir kalkınma için ulusal kapasitelerin belirlenmesi, uluslararası kurumsal düzenlemeler, uluslararası hukuki araçlar ve data merkezi oluşturma konuları ele alınmıştır.

Gündem 21'de çevre ve kalkınma konularına ilişkin yaklaşık 40 adet uygulama programının işleyiş ve takibinden sorumlu olmak üzere BM'ler bünyesinde üst düzeyde sürdürülebilir kalkınma komisyonunun kurulmasına karar verilmiştir. Gündem 21 hukuki olarak bağlayıcı bir belge olmamakla birlikte ülkelerin devlet ve hükümet başkanları tarafından onaylanması sebebiyle politik bir taahhüt olarak önem taşımaktadır.

Ormanların Yönetimi, Korunması ve Geliştirilmesine ilişkin Prensipler Listesi:

Dünya 1972'den bu yana Amerika kıtasının 1/3'üne yakın bir alanı kapsayabilecek ölçekteki orman sahasını (yaklaşık 200 milyon hektar) kaybetmiştir. Aynı şekilde dünya çiftçileri hemen hemen 500 milyon tonluk ekilebilir toprağı kaybetmiştir. Bu miktar Fransa ve Hindistan'ın tamamını örtebilecek ziraate elverişli bir tarımsal araziye eşittir ⁽¹³⁾.

ABD'nin başta olduğu gelişmiş bazı ülkeler ormanların global kaynaklar olduğunu, bu nedenle global düzeyde korunması ve bu yönde tedbirler alınmasını ileri sürerken global bir orman sözleşmesini ortaya atmışlardır. Ekonomileri büyük ölçüde ormanlara dayalı olan ülkeler ise ormanlarının kendi ulusal doğal kaynakları olduğunu ve bu yüzden bunların kullanımı ile ilgili olarak sınırlama yoluna gidilmesine karşı olduklarını ileri sürmüşlerdir. Hukuken bağlı olmamak şartı ile zirve toplantısında Orman Prensipleri Listesi kabul edilmiştir.

SONUÇ

3-14 Haziran 1992 günleri içinde Rio de Janeiro'da düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı bir yandan soğuk savaşın yarattığı gerilimlerin yumuşadığı, toplumların her zamankinden daha fazla işbirliğine açık olabildikleri, diğer yandan da yükselen ekolojik kriz konusundaki kamuoyu duyarlılığının hayli yoğunlaştığı bir döneme rastlamıştır. Böyle bir ortamın dünya devletlerine insanlığın ortak geleceğı hakkında siyasal saplantılardan uzak, ulusal çıkarları aşan, evrensel ve uzun vadeli adımlar atılabileceğine dair umutlar vermekteydi. Ancak, dünya kaynaklarını aşırı tüketim ekonomilerine bağlı olarak ölçsüzce kullanan gelişmiş ülkelerle, rasyonel kullanımı gerçekleştiremeyen gelişmekte olan ülkeler arasındaki büyük ayrılık bu kez de kendisini kuzey-güney ikileminde yeniden sergilemektedir. Kısaca günümüzdeki çelişkiler, Avrupa ve Kuzey Amerika ile Japonya'nın yer aldığı Kuzey ile Asya'nın büyük bölümü, Afrika ve Latin Amerika'nın bulunduğu Güney arasında cereyan etmektedir. Bu durum bariz örnekleriyle Kalkınma ve Çevre Konferansı'nda iyice ortaya çıkmıştır.

Gelişmiş ülkelerin gönüllü bir biçimde taraf oldukları iklim Değişikliği Sözleşmesinin atmosferi tehdit eden faaliyetleri sınırlayıcı genel hükümleri, kalkınmakta olan ülkelerin geleceğe yönelik iktisadi yatırım planlarına ve mevcut işletme kapasitelerine tahditler koyarak ulusal çıkarlarına uygun düşmeyen bir durum yaratmıştır.

Biyoçeşitlilik Sözleşmesinde ise, bir bakıma hareket alanı sınırlanmaya ça-

(13) Time, June, 1, 1992, s. 36

lışılan taraf gelişmiş ülkelerdir.. Zengin bitkisel doğal kaynaklarıyla gelişmiş ülkelerin sanayii için hammadde ve araştırma alanı olan gelişmemiş ülkeler, bu konuyla ilgi adil patent hakkı ve işletme hissesi ile yeni finans kaynaklarının harcamalarında kendilerine de belirleyici olabilecekleri söz hakkı tanınması yolundaki haklı taleplerini dile getirirken Kuzey-Güney cepheleşmesinin bir başka yönü ortaya konmuştur.

Aynı şekilde Gündem 21 eylem planının uygulama araçlarını oluşturacak mali kaynaklara yapılacak katkıların tespiti ile işletme yöntemleri konuları büyük tartışmalara yol açmıştır. Son olarak Ormanlarla ilgili prensipler belgesinin hazırlanmasında, ormanları global değerinde bir doğal kaynak olarak değerlendiren yaklaşımlarla, ulusal değer olduklarını savunan yaklaşımların çatışmasına tanık olunmuştur.

Evensel ve bütünleştirici amaçlarına rağmen, yapısal farklılıkların sonucu öne çıkan çıkar çatışmaları konferans boyunca Kuzey-Güney ikileminin yeni karşılığını sergilemiştir. Ancak yine de, Konferansın amacı insan ve onun geleceğe dönük yazgısını ilgilendirdiğinden, şimdilik kağıt üzerine de olsa -ki, hukuki bağlayıcılığı olmadığı için sadece dünya nezdinde verilen politik taahhütler olarak değerlendirilmelidir- kararları itibarıyla gerekli konsensüse ulaşıldığı kabul edilebilir.

Türkiye açısından Konferansın Etkileri: Gündem 21'de imzası bulunan Türkiye'nin anlaşmalarda öngörülen faaliyetleri başarıyla gerçekleştirebilmesi için kalkınma plan ve programlarında, politikalarında, kurumsal düzenlemelerinde ve mevcut teknolojisinde değişiklik yapması gerekecektir. Ulusal düzeyde verilen taahhütlerin yerine getirilmesi için bu durum öncelik taşır. Günümüzde konuyla ilgili en üst birim Çevre Bakanlığı'dır. Çevre Bakanlığı Gündem 21 doğrultusunda gerekli revizyon müdahalelerinde bulunabilmek için öncelikle bir izleme süreci başlatılacağını haberdar etmektedir. Bunun için hem ülke içinde, hem de uluslararası düzlemde ilgili birimlerle koordineli bir çalışma gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Ülke içindeki çalışmalarda etkin olabilmek için Yüksek Planlama Kurulu'nda temsil edilme yetkisi talep etmektedir.

Daha önce yukarıda da bahsedildiği üzere, Türkiye'de çevresel etkinliklerin örgütlenmesinde Deklerasyon İlkeleri iyi değerlendirilerek birey ve toplum karşısında devletin açılım politikaları gündeme getirilmelidir. Konunun ikir cikli yapısı, yani çevre sorunlarının özünde hem yerellik taşıyan mahiyetiyle tabansal yaygın bir örgütlenmeyi gerektiriyor olması, hem de görev ve yetki dağılımının geniş kurumsal yelpazesi içinde farklı idari birimler arasında üst düzeyde koordinasyonu gerçekleştirecek, uluslararası sözleşmelere uyumlu ve aynı zamanda ülke ihtiyaçlarına cevap verebilen ulusal politikaların üretilmesini sağlayacak bir tepe örgütlenmesini artık rasyonel bir biçimde kurumsallaştırmalıdır. Konferans bu anlamda itici bir fonksiyon üstlenmiştir.

Konferansta belirlenen sözleşmeler üzerine, ülkede sanayi faaliyetleri ve çevresel sonuçları, biyolojik çeşitlilik ve orman kaynakları üzerinde sağlıklı bir envanterin yapılması koruma ve geliştirme programlarının uygulanmasında bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda nüfus, yerleşme, konut, halk sağlığı kurumlarının işleyişi gibi sosyal alanlarda bir dizi güvenilir araştırmaların yapılma gereği de ortaya çıkmıştır. Türkiye bununla sorunlarının maddi verilerle tesbitini gerçekleştirirken uluslararası finans kaynaklarından da bu yolla yararlanma imkanı bulabilecektir.

Konferans, toplumların çeşitli katmanlarının -kadınlar, gençlik, yerel topluluk, gönüllü kuruluşlar gibi- etkinliklerini çevresel sorunların hallinde yapıcı unsurlar olarak ele alınmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Bu anlamda Türkiye'de çevresel hareketlerin sadece marjinal kesimlerce desteklenen dar ve sınırlı çemberini aşarak geniş toplumsal tabanlara kaydırılması yolunda adımlar beklenebilir. Bunun için kamu otoritelerinin sözkonusu kesimlerden gelecek taleplere, yönlendirilmelere duyarlılık göstermesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

19.7.1992

ÇEVRE VE KALKINMA ÜZERİNE ANLAŞMALARIN KABULÜ

Çevre ve Kalkınma Üzerine Rio Deklerasyonu

ÖNSÖZ

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı

3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında Rio de Janeiro'da biraraya gelerek;

16 Haziran 1972 Stockholm'de kabul edilen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı Deklerasyonu'nun teyid edilerek;

Yeni ve tarafsız global bir ortaklığın kurulabilmesi için Devletler toplumun anahtar sektörleri ve insanlar arasında yeni işbirliği düzeylerinin yaratılması hedefiyle;

Bütün toplumların kendi ilgi alanlarını dikkate alan global çevre ve kalkınma sistemini koruyan uluslararası antlaşmalar için çalışarak;

Dünyanın birbirinden ayrılmayan ve bir bütün olan doğasını tanıyarak;

Birdirmektedir ki:

İLKE 1

İnsanlar sürekli ve dengeli kalkınmanın merkezindedir. Doğa ile uyum içerisinde sağlıklı ve verimli bir hayata hakları vardır.

İLKE 2

Devletler, Birleşmiş Milletler Şartı ve Uluslararası Hukuk Prensipleri doğrultusunda, kendi çevre ve kalkınma politikalarına uygun olarak kendi doğal kaynaklarını kullanma hakkına sahiptirler ve kendi yetki ve kontrol dahilindeki faaliyetlerin diğer ülkelere zarar vermemesini sağlamakla sorumludurlar.

İLKE 3

Mevcut ve gelecekteki nesillerin kalkınma ve çevre ihtiyaçlarının eşit ola-

rak karşılanabilmesi için kalkınma hakkı tamamlanmalıdır.

İLKE 4

Sürekli ve dengeli kalkınmanın gerçekleşebilmesi için çevre koruma, kalkınma sürecinin entegre bir parçasını oluşturacaktır, ayrı olarak düşünülemez.

İLKE 5

Hayat standartlarındaki eşitsizliklerin azaltılması ve insanların çoğunluğunun ihtiyaçlarının daha iyi karşılanabilmesi amacıyla, sürekli ve dengeli kalkınmanın vazgeçilemez ihtiyacı olan yoksulluğun giderilmesinde tüm Devlet ve insanlar işbirliği yapacaklardır.

İLKE 6

Gelişme yolundaki ülkelere, özellikle az gelişmiş ve çevre konusunda en çok rahatsız olan ülkelerin özel durum ve ihtiyaçlarına özel öncelik verilecektir. Çevre ve kalkınma konularındaki uluslararası uygulamalar tüm ülkelerin ilgi ve ihtiyaçlarına cevap vermelidir.

İLKE 7

Dünyanın ekosisteminin korunması ve iyileştirilmesi amacıyla Devletler global ortaklık ruhu içinde işbirliği yapacaklardır. Global çevre bozulmasına katkıları doğrultusunda ortak ancak farklı düzeyde sorumluluklara sahiptirler. Gelişmiş ülkeler, kendi toplumlarının global çevre üzerinde yarattığı baskı ve sahip oldukları teknoloji ve finansal kaynaklar doğrultusunda, sürekli ve dengeli kalkınmadaki sorumluluklarını kabul etmektedirler.

İLKE 8

Sürekli ve dengeli kalkınmayı ve insanlar için daha kaliteli bir yaşamı gerçekleştirebilmek için Devletler sürdürülebilir olamayan üretim ve tüketim kalıplarını azaltmalı ve ortadan kaldırmalı ve demografi politikalarını iyileştirmelidirler.

İLKE 9

Sürekli ve dengeli kalkınma için kapasiteyi güçlendirmek amacıyla bilimsel ve teknolojik bilgi alışverişi ve teknoloji transferi yoluyla Devletler işbirliği yapacaklardır.

İLKE 10

Çevre konuları, bireylerin belirli düzeydeki katılımları ile en iyi şekilde ele alınmaktadır. Ulusal düzeyde, her birey kamu otoritelerindeki çevreyle ilgili bilgilere (tehlikeli maddelere ve faaliyetlere ilişkin bilgiler de dahil olmak üzere) ulaşabilecek ve karar vermek sürecine katılma fırsatına sahip olacaktır. Devletler, bilgileri herkes tarafından elde edilebilecek hale getirerek kamu duyarlılığını ve katılımını kolaylaştıracak ve destekleyecektir. Acil çözüm ve yeni düzenlemeler dahil olmak üzere adli ve idari uygulamalara etkin geçiş sağlanacaktır.

İLKE 11

Devletler etkili çevre mevzuatı oluşturacaklardır. Çevre standartları, idari hedefler ve öncelikler uygulandıkları alanların çevresel ve kalkınmaya ilişkin durumunu yansıtacaktır. Bazı ülkeler tarafından uygulanan standartlar, diğer ülkeler özellikle gelişme yolundaki ülkeler için ekonomik ve sosyal maliyet açısından uygun olmayabilir.

İLKE 12

Devletler destekleyici ve açık bir uluslararası ekonomi sistemi geliştirmek için işbirliği yapacaklardır. Çevre amaçlı alınan ticaret politikası tedbirleri, uluslararası ticarete gizli bir sınırlama getirecek nitelikte olmamalıdır. İhraç eden ülkenin sınırları dışında, çevresel hususlarla ilgilenmek üzere tek taraflı eylemlerden kaçınılmalıdır. Sınırlar aşırı ya da global çevre sorunlarına işaret eden çevresel tedbirlerde, mümkün olduğunca uluslararası oybirliği temel alınacaktır.

İLKE 13

Devletler kirlilikten zarar görenler için sorumluluk ve tazmine ilişkin ulusal kanunlar geliştireceklerdir. Devletler, aynı zamanda, sınıraşan olumsuz çevresel etkiler için sorumluluk ve tazmine ilişkin uluslararası kanun geliştirmek üzere süratli ve daha kararlı bir tavırla işbirliği yapacaklardır.

İLKE 14

Devletler çevreye veya insan sağlığına zarar veren faaliyet ve maddelerin diğer ülkelere transferini önlemek amacıyla etkili bir biçimde işbirliği yapmalıdırlar.

İLKE 15

Çevrenin korunması amacıyla ihtiyat prensibi Devletlerin kapasitesi doğrultusunda yaygın bir şekilde uygulanacaktır. Ciddi tehditlerin veya tamiri mümkün olmayan zararların bulunması halinde, bilimsel belirsizlik, önlemlerin alınmasını erteleyebilecek bir neden olarak kullanılmamalıdır.

İLKE 16

Ulusal otoriteler, kirlüten öder prensibini dikkate alarak, çevre maliyetlerinin uluslararası hale getirilmesine ve ekonomik araçların kullanımını geliştirmeye gayret göstermelidirler.

İLKE 17

Ulusal bir araç olarak çevresel etki değerlendirmesi çevreye önemli derecede zarar verici nitelikteki ve uzman ulusal otoritenin kararına bağlı olan faaliyetler için yapılacaktır.

İLKE 18

Başta devletlere zarar verecek ulusal çevre felaketleri ve olağanüstü durumlar halinde ilgili devletler derhal uyarılacaktır. Uluslararası topluluk bir felakete

uğrayan ülkeye yardım konusunda elinden gelen hertürlü gayreti sarf edecektir.

İLKE 19

Ciddi boyutlar sınırlar ötesi olumsuz etkiye sahip olabilecek faaliyetler söz-konusu olduğunda devletler bu etkilere maruz kalabilecek komşu Devletleri haberdar edecek ve ilgili bilgileri bu Devletlere temin edecek ve devletlere zamanında iyi niyet içinde danışacaklardır.

İLKE 20

Kadınlar çevre yönetiminde ve gelişmesinde önemli rol sahiptirler. Bu yüzden sürdürülebilir kalkınmayı başarmak için onların katılımı gereklidir.

İLKE 21

Herkese daha iyi bir gelecek sağlamak ve sürdürülebilir kalkınmayı başarmak için dünya gençliğinin yaratıcılığı, idealleri ve cesareti global bir sorumluluğu paylaşmaları yönünden kanalize edilmelidir.

İLKE 22

Yerli halk ve onların toplumları ve diğer yerel toplumların bilgileri geleneksel uygulamaları nedeniyle kalkınma ve çevre yönetiminde önemli role sahiptirler. Devletler sürdürülebilir kalkınmanın başarılmasında etkili katılımlarını sağlamak, kimliklerini ve kültürlerini desteklemelidir ve tanınmalıdır.

İLKE 23

İşgal, baskı ve hüküm altındaki halkların doğal kaynakları ve çevreleri korunmalıdır.

İLKE 24

Doğal olarak savaş sürdürülebilir kalkınmanın yıkımıdır. Bu nedenle, devletler silahlı çalışmalarda çevrenin gözetilmesi amacıyla, uluslararası hukuka saygı gösterecekler ve gerektiğinde onunda daha da geliştirilmesi için işbirliği yapacaklardır.

İLKE 25

Barış, kalkınma ve çevre koruma birbirine bağlı ve bölünmezdir.

İLKE 26

Devletler, çevresel antlaşmazlıkları Birleşmiş Milletler şartına uygun olarak barışçı yollardan ve uygun yöntemlerle çözeceklerdir.

İLKE 27

Bu deklarasyon ilkelerinin uygulanmasında ve sürdürülebilir kalkınma alanında uluslararası hukukun daha da geliştirilmesinde devletler ve insanlar iyi niyet ve ortaklık ruhu ile işbirliği yapacaklardır.